

's-Hertogenbosch

Het stadhuis

Het stadhuis van 's-Hertogenbosch

Het stadhuis van 's-Hertogenbosch dateert van 1670 zoals in gouden Romeinse letters boven de voordeur is te lezen. Er stond op dezelfde plaats al eerder een stadhuis dat eind veertiende eeuw, rond 1370, is gebouwd. Dit gebouw werd in het begin en aan het eind van de zestiende eeuw uitgebreid met twee panden links en rechts van het stadhuis. Het artistieke talent dat voor de verbouwing moest worden ingehuurd werd ten tijde van de late gotiek en de Renaissance altijd in het zuiden gezocht. In plaatsen zoals Leuven, Brussel, Antwerpen, de Brabantse hoofdsteden. Na 1629 zocht men in het noorden, boven de rivieren. Dat had een politieke achtergrond. Vanaf dat jaar had 's-Hertogenbosch namelijk te maken met het centrale gezag van de Republiek en waren stadsbestuurders vaak protestantse regenten uit Holland.

De voorgevel

In 1670 werd het stadhuis zowel aan de binnen- als aan de buitenkant ingrijpend verbouwd. Zo werden de drie afzonderlijke gevels aan de voorzijde vervangen voor één, monumentale voorkant waarvoor de Haagse architect Pieter Minne het ontwerp maakte. Precies vijf maanden nadat de eerste steen werd gelegd, werd op 9 oktober de laatste Bentheimer steen gemetseld. Waarmee aan de Markt een in classicistische barokstijl opgetrokken voorgevel was verreezen waarin grote bouwmeesters zoals Van Campen, Post en Vingboons hun mooiste scheppingen tot stand brachten. Met de brede monumentaliteit van de gevel werd de in de ogen van onze zeventiende-eeuwse voorouders "hoge" en verantwoordelijke taak gesymboliseerd die de bewoners moesten vervullen: het besturen van een stad.

De hal

De hal van het stadhuis is in 1984/1985 gerestaureerd en kreeg daarmee ook zijn oorspronkelijke, zeventiende eeuwse verschijningsvorm terug. Het enige niet oorspronkelijke zijn de wandschilderingen die de vroegere witte muren bedekken. Echte wandschilderingen zijn het overigens niet want ze zijn niet op de muur zelf aangebracht. De linkerwand is op linoleum en de rechterwand op linnen geschilderd. De werkstukken zijn van de Bossche schilder Antoon Derkinderen (1859-1935). Waarmee meteen is verklaard waarom er in 's-Hertogenbosch een laan naar hem is vernoemd. Hoewel sommigen moeite hebben zijn werk op de juiste, artistieke waarde te schatten, hebben grote tijdgenoten van hem, zoals de schilders Israëls en Maris, altijd grote bewondering gehad voor zijn schilderkunst.

De linkerwand, die het eerst is aangebracht, werd in 1892 aan de stad geschonken door het Departement 's-Hertogenbosch van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. U ziet de stichting van de stad in het jaar 1185 in de persoon van Hertog Hendrik I die vorstelijk ge-

zeten op zijn paard, de huldeblijken van zijn onderdanen, de stedenbouwers, in ontvangst neemt. Links ziet u paus Urbanus III en rechts keizer Frederik Barbarossa, beiden de verpersoonlijking van de twee machten waardoor het christelijke Europa destijds werd geleid: het pausdom en het keizerschap. In de schilderijen in de vlakvullingen boven de steunbalken zal iedereen de kruistochten herkennen die toentertijd de hele christenheid in beweging brachten.

Dankzij een royaal gebaar van een paar inwoners kon het stadsbestuur een paar jaar later, in 1897, aan Antoon Derkinderen de opdracht geven ook een schildering voor de rechterwand te maken. Hij koos daarbij als hoofdthema de kathedraal omdat "schooner dan enig ander feit de bouw der St. Janskerk de stad bindt aan wat de glorie zal blijven der christelijke tijden en hare bewoners in geen hunner handelingen nader gekomen zijn aan de hoogste hoogten die menschenverlangens zich bouwen konden...", aldus motiveert Derkinderen zelf zijn keuze. De kathedraal is zo geschilderd dat je je werkelijk bij de

ingang waant en naar het priesterkoor staat te kijken; de drie kleinere ramen links en rechts daarvan zijn de transepten, de kruisarmen; de twee grote ramen horen bij de portaalwanden van deze transepten en staan dus in werkelijkheid loodrecht op het vlak van de tekening. De zeven heiligen "vertegenwoordigen de heilige dienaren Gods, want ook ter hunner eere werd de kerk gebouwd...". Hiervoor koos Derkinderen figuren die voor het gelovige volk vertrouwd waren: in het midden Agnes en links en rechts van haar Petrus en Joris, Catharina en Augustinus en Franciscus en Christophorus. Links en rechts van deze groep staan de patroonheiligen van de kathedraal afgebeeld, Maria en Johannes, naar wie ook de beide portalen zijn genoemd. In de vlakvullingen wordt de parabel van de wijze en de dwaze maagden verbeeld. Het tafereel rechtsachter symboliseert de "harmonie des arbeids", aldus de kunstenaar, waarbij binnen de veilige stadsmuren de wetenschap en kunst beoefend kan worden, terwijl daarbuiten de soldaat zorgt voor de verdediging en de landman op zijn land aan het werk is.

Linksachter in de hal wordt uitgebeeld wat kroniekschrijver Cuperinus eens over Bosschenaren schreef: "Grootte charitate en melydende bermhertichheyt thonen sy den armen en gebrecklicke menschen...". Helemaal achterin bevindt zich een verhoogde ruimte die door een houten balustrade gescheiden ofwel geschaard wordt van de hal; de vierschaar. Dit oude woord geeft precies de oorspronkelijke betekenis ervan weer: een met vier palen en een koord afgezet gedeelte van een veld waarbinnen de rechters plaats namen om, afgezonderd en zich onderscheidend van het volk, recht te spreken. De vierschaar is in een aantal stadhuizen zeer fraai en vaak kostbaar uitgevoerd. Zoals in Amsterdam bijvoorbeeld. In het Bossche stadhuis is de duidelijkheid en soberheid bewaard gebleven en hebben de stadsbestuurders, de schepenen, de ruimte ook echt functioneel gebruikt. In 's-Hertogenbosch wordt dan ook wel van schepenbank gesproken. Die bezat overigens niet alleen in de stad, maar over de hele Meierij rechtsmacht en stond daarom in zeer hoog aanzien.

Van galerij naar achterbouw

Links van de vierschaar is de toegang naar een iets hoger gelegen, langwerpige ruimte met een mooi, eikenhouten troggewelf. De zogenaamde Romangalerij. De naam galerij doet de ruimte misschien iets teveel eer aan, maar het heeft wel die functie. De ruimte verbindt namelijk de voorkant (het hoofdgebouw uit 1670) met de achterbouw uit 1563 aan de achterzijde. De galerij is genoemd naar Jacob Roman, de hofarchitect van de stadhouder-koning Willem III, die de ruimte in 1693 bouwde en hiermee zijn goede smaak en gevoel voor verhoudingen heeft bewezen. Met name de voorgevel is interessant. Die ligt iets terug ten opzichte van de achterbouw en benadrukt daardoor de verbindende functie. Bij de indeling heeft Roman zich duidelijk laten inspireren door de monumentale voorgevel van het hoofdgebouw.

Loodrecht op de linkerkzijde van de galerij staat de in 1669 gebouwde Trompetgalerij, een bewust gekozen naam omdat het de verbinding vormt met het huis de Trompet in de Ridderstraat dat in 1661 door de stad werd aangekocht voor de uitbreiding van de stedelijke administratie. Een stukje rechtdoor bevindt zich de iets hoger gelegen antichambre voor de trouwzaal. De ruimte straalt importantie en rust uit door het donkere eikenhout van de eeuwenoude moerbinten, de gebeeldhouwde consoles, de zwarte Namense steen, de roomkleurige travertijn in de diagonale tegelrijen van het vloerpatroon en de blanke wanden. Het grote schilderstuk is van Jacob Cuyp uit 1630. Het verheerlijkt de veroveraar van 's-Hertogenbosch, de Stedendwinger Frederik Hendrik. Het is duidelijk te zien dat de tachtigjarige oorlog, waarin het beleg van 's-Hertogenbosch een belangrijke episode was, door velen werd beschouwd als een godsdienstoorlog die omwille van de ware christelijke religie was begonnen. Want zoals God de vrome herdersknaap David de overwinning verleende op de op zijn kracht snoevende, heidense Goliath, zo stond hij ook Frederik Hendrik bij in zijn strijd tegen het onoverwinnelijk geachte, goddeloze Babylon, het kleine Rome: 's-Hertogenbosch. Waarna alle gewesten van de republiek hem hun hulde brachten in de vorm van zang en dans, harp en tamboerijn. Daarnaast komt de godsdienstige inzet van de strijd nog eens tot uitdrukking in de figuur van de oude vrouw die te midden van al die feestelijke uitbundigheid, aandachtig de bijbel leest.

In zijn aantrekkelijke schilderij van de Markt laat Abraham van Beerstraten een herinnering na aan de oude, gotische stadhuisgevel; een stuk dat hij in 1665 maakte, vijf jaar voordat de gevel werd vervangen door

de huidige. Isaias van de Velde schilderde het duel tussen twee groepen van eenentwintig ruiters op de Vugtherheide op 5 februari 1600; de ene groep was in staatse dienst en stond onder bevel van de luitenant de Bréauté; de commandant van de andere groep was Gerard Abrahamsz, alias Lekkerbeetje, luitenant van de gouverneur van 's-Hertogenbosch, Grobbendonck. "De slag van Lekkerbeetje" heeft zijn naam dan ook aan de bijnaam van deze luitenant te danken.

De trouwzaal

Op weg naar de trouwzaal is een kleine vestibule gebouwd waarvan de hele verluchting heel passend verwijst naar de "oprechte trouw" die de in zaal daarachter beloofd gaat worden. Marius de Leeuw maakte bij de tekst van Jan van Sleeuwen de plafondschilderingen; het prachtige raam in de nis aan de rechterkant is ook van zijn hand. Het houtsnijwerk van de beide deuren van de trouwzaal, dat de vier jaargetijden en de vier episoden van een mensenleven verbeeldt, is van de hand van Frans van der Burgt.

De trouwzaal zelf heeft al drie eeuwen die functie. Daarvoor, sinds de bouw in 1563, werd de ruimte gebruikt als griffie. In de griffie werden de administratieve werkzaamheden verricht die voortvloeiden uit de rechterlijke taken van de schepenen. De administratie die voortkwam uit hun werk als bestuurder, werd "op" de secretarie gedaan. Toen na 1670 het hoofdgebouw werd gerealiseerd, werd de griffie daar naar overgebracht en kreeg de ruimte de functie van trouwzaal.

De wanden van de zaal zijn gestoffeerd met goudleer. De schoorsteenmantel is gemaakt in Lodewijk XVI-stijl. De achterwand laat een prachtig staaltje ambachtelijk schrijnwerk uit de zeventiende eeuw zien in de vorm van een uit duurzaam wagenschot vervaardigde lambrizing met fraai gebeeldhouwde fries. De wand is afkomstig uit de Gaffel, de grote ontvangstzaal van het stadsbestuur, die toen op de plek was gesitueerd waar zich nu de kamers van de burgemeester en de gemeentesecretaris bevinden. Als we de verschillende schriftelijke gegevens mogen geloven, was deze ontvangstzaal rijk en overdadig ingericht. Bij de grote verbouwing in 1670 is de Gaffel echter verdwenen. De achterwand van de huidige trouwzaal is als enige resterende stuk bewaard gebleven.

Herentrap en Oranjegalerij

Terug in de grote hal van het stadhuis, bevindt zich links van de grote, brede trap (de herentrap), de voormalige vergaderruimte voor de verschillende fracties in de Bossche gemeenteraad. Aan de wanden hangen portretten van de Bossche burgemeesters mr. A.F.X. Luyben (1874-1880), mr. F.J. van Lanschot (1917-1941), mr. H.J.M. Loeff (1945-1960), mr. R.J.J. Lambooj (1961-1969), mr. G.M.J.W. van de Ven (1969-1978), mr. B.L.A. van Zwieten (1978-1989) en mr. D.C.M. Burgers (1989-1996).

De herentrap leidt naar de eerste verdieping waar de schepenen vroeger hun raadszittingen hielden. De leuning is gemaakt van zwaar eikenhout, waarbij de kruisgewijs geplaatste balken eindigen in kunstig gesneden, naar elkaar gewende hondenkoppen. De grote pijnappels bekronen de hoekpilasters. Tegen de enorme wanden hangen wapenschilden, schilderijen, het stadswapen (dat is opgebouwd uit lindeboom, leeuwen en adelaar), de gouden leeuw van Brabant, de leeuw van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het wapen van Frederik Hendrik.

Links aan de wand hangt een groot statieportret van koning Willem II, gemaakt door Dielman, directeur van de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten. Zijn voorganger Dubois schilderde het doek aan de tegenoverliggende wand. Daarop reikt dezelfde Oranje, die dan nog kroonprins is, het vaandel uit aan de commandant "der 's-Hertogenbossche schutterijen" die met zijn manschappen zal deelnemen aan de Tiendaagse Veldtocht in augustus 1831. Daartussenin bevindt zich Sint Nicolaas, de heilige die volgens de legende drie vermoorde kinderen weer tot leven wist te wekken. De vrome aanwezigheid van het rundvee aan zijn rechterzijde lijkt wellicht vreemd, maar kan eenvoudig worden verklaard. Sint Nicolaas was namelijk de patroon van het slagergilde dat dit schilderij door Quirijn van Amelsfoort liet maken voor hun gildehuis, het Vleeshuis aan de Pensmarkt. Toen het Vleeshuis in 1810 door de gilde werd overgedragen aan de stad, verhuisde het schilderij naar het stadhuis.

De Oranjegalerij heeft haar naam te danken aan de serie portretten van de Oranjevorsten. Van de vader des vaderlands prins Willem I tot en met de huidige Koningin Beatrix. Aan een van de zijwanden houdt een door Peter Roovers gemaakt, klein epitaaf (graftombe) de herinnering levend aan de slachtoffers die tijdens de Tweede Wereldoorlog in 's-Hertogenbosch zijn gevallen. Hij liet hierin de volgende bede graveren: "Dat uit al dit zinloze mensenmoordende geweld toch nog de bezinning zal oprijzen die de vrede brengt hier verzinnebeeld in een krans van bloemen en vruchten, door engelenhanden gedragen".

Tegenover het epitaaf staat de marmeren buste van jonkheer P.J.J.S.M. van der Does de Willebois, die van 1884 tot 1917 burgemeester was van 's-Hertogenbosch en onder wiens bewind de eerste uitbreiding buiten de stadswallen werd gerealiseerd: de wijk Het Zand.

De koperen draad die precies in een noord-zuid richting over de houten vloer loopt, roept in combinatie met het in het middelpunt geperforeerde gekleurde raam, herinneringen op aan een periode waarin het vaststellen van een tijdstip sterk afhankelijk was van de zon. Wanneer er een kleine, scherpe bundel zonlicht door het gat in het gekleurde raam scheen en precies op de koperen staaf viel, was het precies twaalf uur. De zonnetijd. Het Bossche stadhuis is hiermee uniek in Nederland. Overigens is de koperen draad inmiddels voor het grootste gedeelte bedekt door een modern tapijt dat de door de vermaarde cartograaf Bleau getekende plattegrond van 's-Hertogenbosch in 1649 toont en waarop de stratenpatronen, de loop van de Binnendieze en de functie van de vestingstad duidelijk zijn te herkennen.

De Raadzaal en andere "kamers"

En dan tenslotte de ruimten waaraan dit huis zijn naam heeft te danken: de raadzaal met rechts daarvan de kamer van de burgemeester en links de kamer van het college van burgemeester en wethouders. De werkkamer van de burgemeester is een fraaie, midden achttiende-eeuwse stijlkamer met een aantal prachtige doeken van Bosschenaar Theodoor van Thulden (1606-1669). Van Thulden is geboren en uiteindelijk ook gestorven in 's-Hertogenbosch, maar vertrok op zijn vijftiende naar de stad van Rubens, naar Antwerpen, om zich daar te bekwamen in de schilderkunst. Het is onduidelijk of hij leerling is geweest van Rubens, maar hij heeft zich zeker laten beïnvloeden door deze universele geest, gezien de zwier van zijn prachtige barokdoeken. Het zijn dan ook deze doeken die, juist door hun kunststijl, de herinnering levend houden aan de grote cultuurgemeenschap die Brabant ooit was. Al dateren ze merkwaardig genoeg pas van zo'n twintig jaar nadat de kanonnen van Frederik

Hendrik een onherstelbare bres sloegen in de staatkundige eenheid van Brabant. Een harde realiteit die in 1648 in Munster werd bezegeld, maar waar men zich in Brabant kennelijk toch bij neerlegde, getuige het schilderij uit 1650 links in de kamer. De jonge vrouw, buit van Mars, het veroverde noordelijke deel van het hertogdom Brabant (het huidige Noord-Brabant) staat smekend voor de troon van de Staten Generaal en vraagt als gelijkwaardige partner te worden toegelaten tot het "Convent der Zeven Verenigde Gewesten". De rechtsonder geschilderde spelende engeltjes proberen ondertussen de Brabantse pijl als achtste in de hechte pijlenbundel van het Gemenebest te wringen. Tevergeefs, zo heeft de geschiedenis geleerd. Op het andere doek uit 1648 wordt 's-Hertogenbosch voorgesteld als een tronende Vrouwe Justitia. Haar al eerdergenoemde hoge positie in het rechtssysteem van de Meierij, wordt hier gesymboliseerd door een aan haar gebracht huldebetoon door de vier kwartieren Maasland, Peelland, Kempenland en Oisterwijk. Boven de schouw hangt overigens nog een werk van Van Thulden, het wapen van 's-Hertogenbosch, verbeeldt door een zogenaamde wildeman als schildhouder. De wildeman is in de heraldiek het zinnebeeld van de menselijke kracht die de natuur aan zich onderwerpt.

De aan de Markt grenzende kamer dateert in de huidige vorm van 1763. De in rococostijl uitgevoerde inrichting, zoals het fraaie plafond en de schouw, is naar een ontwerp van de Bossche architect Verhellouw. Ook hier zijn de wanden bekleed met goudleer. De portretten van stadhouder koning Willem III en zijn gemalin Mary II Stuart zijn voorzien van prachtige, laat zeventiende-eeuwse baroklijsten. Het schoorsteenstuk is een zogenaamd witje, een grisaille (schilderwerk waarbij alleen tinten worden aangebracht) in de stijl van de schilder Jacob de Wit waarin de verovering van de stad door Frederik Hendrik in 1629 symbolisch wordt uitgebeeld.

De raadzaal tenslotte is met name uniek dankzij haar stoffering. Er is geen enkel historisch stadhuis in Nederland dat zich wat dat betreft laat vergelijken met dat van 's-Hertogenbosch. Gobelins tref je wel vaker aan, maar een zaal die rondom, van plafond tot vloer, hiermee is bespannen is ronduit zeldzaam. Steeds weer raken bezoekers die voor het eerst de raadzaal binnenkomen onder de indruk van de bijzondere sfeer. Een sfeer die wordt gecreëerd door een samenspel van verschillende componenten, waarbij de wandtapijten de belangrijkste rol spelen. Ze zijn in 1679 in opdracht van het stadsbestuur gemaakt door de Delftse tapijtwever Maximiliaan van der Gucht en ruim driehonderd jaar oud. Door licht, vocht, stof en rook zijn de tapijten in de loop der tijd ernstig

beschadigd. Doordat de restauraties die men vroeger liet verrichten die naam nauwelijks verdienden werd er pas in de jaren 1960-1971 voor de eerste keer echt vakkundig gerestaureerd. De decoratieve beschildering van het houten plafond (1693) is van Elias van Nijmegen, een van de telgen van het Van Nijmegens geslacht dat heel wat getalenteerde decorateurs telde. De prachtige plafondklok is pas later geschilderd.

Ook hier hangt boven de schouw een schilderij van Theodoor van Thulden. Het lijkt een voorstelling van Gerechtigheid en Eendracht, vrij fundamentele begrippen voor een raadzaal. Een groot kenner van het werk van Van Thulden meent echter dat aan het werk een ingewikkelder en tegelijkertijd ook boeiender symboliek ten grondslag ligt. Van Thulden maakte het schilderij in 1646, een tijd waarin veel diplomatieke activiteiten werden ontwikkeld om de Tachtigjarige Oorlog te beëindigen door een definitieve overeenkomst tussen de strijdende partijen, de Republiek en Spanje. In het zuiden werd gehoopt op het herstel van de eenheid van de zeventien Nederlandse gewesten die zou moeten resulteren in een grote kracht. Deze hoop lijkt te worden uitgedrukt in het gebaar en de attributen van de vrouwenfiguur rechts. Ze heeft de zeventien pijlen gebundeld en ze draagt op haar hoofd de leeuwenscalp, het teken van kracht. Omdat dit herstel van de oorspronkelijke eenheid niet alleen een verlangen is, maar in de ogen van de schilder ook historisch is bepaald en niet meer dan gerechtvaardigd is, is ook Justitia onderdeel van het tafereel. Zij zet haar aanwezigheid nog meer kracht bij door in een opmerkelijk, bijbels gebaar haar sandaal naast Eendracht te plaatsen.

